popularizacija skupine posameznikov, ki so predvsem v srbskem kulturnem prostoru izkoristili nervozo v zvezi s kosovskimi dogajanji in se tam komercialno lansirali kot heroični branilci pred »nevarnim slovenskim nacionalizmom« (kot se bolj dozdeva zdaj). Kakorkoli že: ničvredna epizoda malovredne mentalitete.

Rupel: *Kako bi definirali nacionalizem? Kakšni so njegovi vzroki?*

Kmecl: Nacionalijem (oziroma tisto, kar pod to besedo danes razumemo) je ena izmed oblik novodobnih nerazsodnosti, je nacionalni klerikalizem, izkoriščanje nacionalnih čustev za nenacionalne namene; nevarna in grda reč, ena najbridkejših in najbolj žalostnih izkušenj zadnjih 200 let — najbrž v tem času ni bilo vojne, v katero ne bi bil tako ali drugače, zmeraj pa uničevalno in brezobzirno zapleten. To je znano. Toda substrat, brez katerega ne more, je v veliki meri nekaj popolnoma nasprotnega: narodna kultura, elementarno domoljubje, rodovna zvestoba; preprostemu opazovanju je zato pogosto zelo težko razlikovati med obojim, med nacionalizmom in nacionalno kulturo — in politikantom je zato toliko lažje nacionalno zmanipulirati v nacionalizem. Ker je nacionalizem še posebej nevaren v takšni večnacionalni državi, kot je naša, ga ni prav hudo popularno prakticirati na aktiven način; zato pa ga je toliko več v navidezno pasivni obliki — vsik hip smo pripravljeni svoj hegemonizem uveljavljati z vpitjem, da je sosed nacionalist, če že malo bolj skrbno pripravlja svoj pravopis, če ni pri priči in brez besed pripravljen prispevati k stroškom za veliko športno prireditev, ki smo si jo omislili, če je malo bolj ponosen na svojo zgodovino, itn., itn. Tako je v naših razmerah beseda »nacionalist«/»nacionalizem« postala predvsem banalna politična psovka, možnost nedobrohotnega in politikantskega etiketiranja, za zapiranje ust in meglitev stanja. Kot nevarnost in realnost pa obstaja nacionalizem toliko bolj gotovo in trdno, kolikor bolj megleno ga artikuliramo v zavesti, kolikor bolj se nam kot beseda spreminja v kletvico: kletvice so namreč obrazci, ki zelo naglo zgubljajo zvezo s svojim prvotnim pomenom in pojavom, ki ga izvirno znamujejo.

Rupel: *Kako se bodo po vašem mnenju razvijali mednacionalni odnosi v SFRJ?*

Kmecl: Stari Latinci so bili prepričani: kogar hočejo bogovi pogubiti, ga najprej udarijo z nerazsodnostjo. Nadaljnji mednacionalni odnosi v SFRJ so predvsem stvar razsodnosti, na drobno in na veliko; saj je vsem dovolj jasno, kolikšnega in kakšnega pomena so za našo prihodnost. Ne vem, kakšni bodo; želim si pa, da bi temeljili na razsodnosti.

Z Matjažem Kmeclom se je pogovarjal
Dimitrij Rupel

Ivan Urbančič O komunizmu in marksizmu

Najbrž ni treba posebej dokazovati, da sta bila komunizem in marksizem kot njegova teorija in delovanjska perspektiva v tem stoletju pri nas ne le močan izvir kulturne ustvarjalnosti mnogih vidnih slovenskih mož na tem področju, temveč sta že s svojo navzočnostjo dajala celotni naši kulturi tega časa tudi poseben ton in zgodovinsko odgovornost. Naše kulturne ustvarjalce sta komunizem in marksizem navdihovala s svojo obljubo revolucionarne ukinitve buržoazne, narodno-državljanske, razredno razcepljene družbe in njene države. Navdihovala sta z obljubo odprave družbene neenakosti, izkoriščanja, nesvobode, človeške omejenosti, bede, zaostalosti itn. Z revolucionarno ukinitvijo obstoječih razmer in družbenih odnosov in s skokovitim razvojem vse utemeljujočih proizvajalnih sil in sredstev sta obljubljala vpeljavo tistih temeljnih razmer in možnosti, ki naj bi omogočili nastajanje novih, pravičnejših oblik družbene skupnosti in s tem tudi udejanjanje razvitejšega človeka in novega, človeka dostojnega življenja. In sicer ne le pri nas na Slovenskem, temveč na vsem svetu (= planetu), in na podlagi svoje »železne zgodovinske logike«, tj., na podlagi »zakona gibanja zgodovine«, kakor so ga odkrili in razvili klasiki marksizma: Marx, Engels, Lenin in Stalin. Te »veliki štirje« so bili dvignjeni skoraj na raven verskega čaščenja.

Vendar komunizem in marksizem nista navdihovala zgolj z obljubami, temveč sta znala kar omamiti in očarati s svojo razvito revolucionarno taktiko in strategijo, s svojo revolucionarno-organizacijsko zmožnostjo in dejavnostjo, kakor tudi s svojo udarno in uničujočo kritiko buržoaznih ali drugih »nasprotnih ideologij«, s svojo »znanstveno resnico«. Njune obljube so se kazale kot sestavine »neovržne znanstvene resnice marksizma«. Nikakor ne smemo zanemariti te, za celotno svetovno kulturno-duhovno situacijo in ustvarjalnost najpomembnejše, ključne točke, namreč zgodovinske znanstvene *resnice*, s katero sta nastopala komunizem in marksizem. Zakaj resnica in *samo resnica* zmore zares pristno osvojiti človeka. Tu je bil zato izvir tiste revolucionarne navdušenosti in navdiha, iz katerega so bili komunisti in marksisti — tudi pri nas — pripravljeni žrtvovati vse, celo življenje, če je bilo treba.

V to idealiteto je prvič udarila strela umazane »revolucionarne izkušnje« iz stalinske Rusije. Razumljivo je, da je stalinizem povzročil hudo zmedo in da je to izzvalo med drugim tudi tako imenovani »spor na literarni levici«. O tem imamo dovolj pričevanj. Spornosti in vprašljivosti, ki jih je v komunizmu in marksizmu sprožil tisti pojav, ki mu pravimo stalinizem, so bile zaradi vojne prikrite in zadržane, po vojni spet dolgo docela potlačene in še vse do danes niso bile *načelno* dognane. Od časov med obema vojnama do danes pa so v komunističnem svetu sledili dogodki, ki ne le, da niso odpravili temnih in mračnih strani realnega komunizma stalinske Rusije, temveč so prinesli še mnogo novih, nič manj težkih in usodnih težav ali »deformacij«, kakor se navadno reče. Take nove »deformacije« ali tudi »prehodne težave«, ki pa so se začele kar podaljševati v trajne, niso bile le nekaj, kar se godi v tujem svetu, temveč smo jih izkusili tudi pri nas. Po drugi strani in nič v zvezi s temi »deformacijami« komunizma pa je v razvitem svetu do danes skoraj izginila tista v nebo vpijoča človeška družbena beda in

zaostalost, ki sta še pred sto leti neodložljivo sprožali tako imenovano socialno vprašanje, katerega rešitev je prinašal komunizem. To vprašanje je v razvitem svetu, bodi v komunističnem ali v nekomunističnem, tako rekoč prenehalo obstajati. S tem se je pokazalo, da se nekdanji osnovni motivacijski obeti komunizma lahko v svetu izpolnijo tudi mimo doslej dejanske zgodovinske oblike komunizma. Zdi se, kakor da dosedanje državljanske družbe (»kapitalizem«) in komunizem izpolnjujejo iste osnovne obete. In če bi bilo tako, v čem bi tedaj komunizem danes sploh še imel človeškonotranjo nujo in spodbudo? Zato taka, iz te strani prihajajoča odsotnost spodbude za komunizem ni najbrž nič manj pomembna od prej naznačenih »deformacij« komunizma.

Skratka, take nove in stare »deformacije« komunizma skupaj z vse večjo odsotnostjo notranje spodbude zanj — vse to je še bolj zamajalo brezpogojno vero v prej omenjene obete komunizma in marksizma, močno načelo njima lastno vero in oslabilo njuno navdihujočo moč v kulturi in v duhovni ustvarjalnosti. To je načelo celo vero v samo znanost in »znanstveno resnico«. Najhujše v tem pogledu je danes to, da v vladajočem komunizmu in marksizmu našega časa njuna *resnica* sovpada z njuno *učinkovitostjo;* da resnica danes ni nič drugega kot *učinkovitost moči* v svojih dveh soodvisnih pomenih.

Resnico kot učinkovitost moči je epohalno napovedal že Marx v svoji 2. tezi o Feuerbachu, kjer pravi: »V praksi mora dokazati človek resnico, tj., učinkovitost in moč (Wirklichkeit und Macht), tostranost svojega mišljenja.« Beseda *»Wirklichkeit«* je substantiv glagola *»wirken«,* tj., delovati, delati, učinkovati. Navadno prevajamo danes besedo *»Wirklichkeit«* z *»dejanskost«,* izrecno glede na *»delovanje«.* Vendar je tu in glede na celoto Marxove filozofske misli ustreznejši prevod za *»Wirklichkeit« »učinkovitost«.* Človek v praksi, tj. v delovanju ali delujoč dokaže resnico, tj. *učinkovitost* in *moč* svojega mišljenja in torej svojega vedenja, svoje znanosti. Resnica se sedaj kaže kot učinkovitost moči. Toda ali je tudi *ta* Marxova misel resnica kot učinkovitost moči sama resnica v tem istem smislu resnice kot učinkovitosti moči? Zdi se, da ne. Tu pa je problem.

Če gledamo z naznačenega vidika, se nam pokaže med današnjim stanjem komunizma in marksizma in njunim stanjem še v prvih treh desetletjih našega stoletja razlika, ki zbuja začudenje. Učinkovitost moči na mestu resnice lahko sicer naredi močan vtis na omejenega duha, ne more pa zares pristno osvojiti človeka, ne more nositi njegove človeškosti in tudi ne more biti več izvir navdiha in bistvenega človeškega entuziazma. Nadomestitev resnice z učinkovitostjo moči zaznamuje epoho dovršenega bistvenega imperializma, ki zajema vse naravno in družbeno dejansko bivajoče. To epoho imenujemo moderna ali industrijska epoha svetovne zgodovine. Komunizem in marksizem v svoji razviti vladajoči obliki pripadata tej epohi.

Upoštevaje vse rečeno, vidimo, da je najbrž pred nami čas, ko se je treba ponovno temeljito vprašati, kaj je pravzaprav komunizem v svojem *izvirnem* smislu, tj., pri Marxu kot prvem klasiku marksizma. Prav tako je treba vprašati, kako naj komunizem in marksizem mislimo danes in v prihodnje. Pravoverni zastopniki dosedanjega marksizma in drugi nasprotniki mišljenja, ne recite mi, da za komunizem in marksizem ni prvo mišljenje, ampak delovanje, spreminjanje razmer; zakaj če ne mislite, tudi nimate kaj in kam spreminjati. Prav tako se v svojem premisleku iz čisto metodičnih razlogov ne pustim prepričati o tem, da sta komunizem in marksizem tisto, kar je zapisano v statutih in programih

vladajočih ali obstoječih komunističnih strank, ne oziraje se na to, katerih. To pa ne zaradi kake svoje gole dvomljivosti, temveč iz načelnih razlogov, ki izhajajo iz izvirnega pojma komunizma. O tem bom govoril v nadaljevanju. Zaradi metodičnih razlogov se tudi iz obstoječih priznanih učbenikov marksizma ne pustim poučiti o tem, kaj sta komunizem in marksizem. Mislim celo, da je ta poučni marksizem danes zelo papirnat, da je brez vsake omembe vredne duhovno-kulturne izvirnosti in brez pristno navdihujoče privlačnosti, nezmožen bistvenega navdiha in navdušenja, dolgočasen in pust. Manjka mu, skratka, navdiha resnice, ki edina lahko človeško bitje bistveno prizadene in osvoji. Zato ni čudno, da je Zveza socialistične mladine Slovenije nedavno tega nastopila proti suhoparnosti in »neživljenjskosti« marksizma na šolah pri nas. Študirajoča mladina — mnogo jih poznam — jemlje v daleč pretežni večini ta »predmet« brez vsakega razumevanja kot dolgočasno šolsko obvezo, ki jo opravlja z odporom, ker je ne najde v vsebinah svojega enkratnega in nezvedljivega bivanja. Rešitev iz te »težave« se išče v popestritvi in poživitvi in »aktualizaciji« podajanja marksistične vsebine ali pa tudi v zamenjavi zadevnih profesorjev s sposobnejšimi pedagogi. Ne pomisli se na možnost, da tudi s samo dosedanjo vsebino nekaj ni v redu. Ne postavi se načelno vprašanje o tem, kako je mogoče, da je tisto, kar je nekoč kot resnica sama navdihovalo ljudi (da so vzeli nase muke in žrtvovali življenja), postalo danes dolgočasno in pusto, zgolj obveza za večino, za najboljše pa že kar oblika posiljevanja.

Pravoverni in pri nas še nikakor ne »razveljavljeni« marksizem tistega tipa, kakor ga je zastopal Boris Ziherl in njegova generacija, kakor ga zastopa še Boris Majer v svojem pred nekaj leti izdanem »učbeniku« ipd., je danes samo še kulturno-hi-

storično ali kulturno-sociološko zanimiv. Ta marksizem-leninizem, za katerega se še zvesto bori tudi France Klopčič, se že pri njem samem kaže pretežno samo še kot predmet historične znanosti. Marksizem tega tipa niti ne poskuša *zares opredeliti* to, kar biva in se bistvenega godi pri nas in v svetu v našem času in kar — nakazujoč se kot *pri-hodno* — že zadeva in prizadeva človeka danes (tu ne mislim na politična stališča zveze komunistov). In če tudi poskuša kdaj kaj povedati o kakem sodobnem pojavu — bodi s področja sodobne kibernetične znanosti ali kibernetične proizvodnje ali umetnosti in literature ali religije ali družbe ali pa sodobnih eksistencialnih problemov človeka — dela to na brez-mislen način golega zvajanja pojavov in vprašanj na svoje suhe vzorce in kalupe, ki naravnost zakrivajo sodobno bistvo pojavov. S tem dela lahko vtis, da ima odgovore na vsa vprašanja, zapirajoč s to navideznostjo pot k zgodovinsko zares odgovornemu teoretičnemu obnašanju. Posebej nesposoben se je pokazal za kakršno koli načelno javno kritiko lastne vladajoče partije in njene politike in družbene ureditve. Nikakor pa ta marksizem tudi ni zmožen za *načelno* razpravo o tistem pojavu, ki najbolj vznemirja, namreč o stalinizmu v širšem in bistvenem smislu te besede, kakor se tudi izmika načelni razpravi o svojih temeljnih, filozofskih predpostavkah. Po teh svojih najbolj značilnih potezah je togo dogmatičen in doktrinaren in zato danes tudi brez navdiha in brez duha. Pred očitkom dogmatizma se »rešuje« kratko malo z dogmo, da je marksizmu-leninizmu tuj vsak dogmatizem. Temu marksizmu-leninizmu je danes zelo neprijetno celo dosledno obračanje k izviru, namreč k Marxovi pristni filozofski misli. Gre mu v prvi vrsti le za lastne kalupe in nauke brez odgovornega upoštevanja stvari. Iz takega zgolj trdilnega, versko naúčnega marksiz-

ma-leninizma izvedeni šolski pouk »predmeta marksizma« na šolah seveda ne more biti kaj drugega kot to, kar je. In razumljivo je tudi, da je tak marksizem-leninizem v duhovno-kulturnem smislu mrtev in ga iz tega mrtvila ne morejo zares zdramiti še taki marksistični centri.

Od doslej omenjenega pravovernega marksizma se pri nas zelo razlikuje kritični marksizem, zbran pretežno okrog nekdanjega ukinjenega časopisa »Praxis« in okrog prav tako ukinjene »Korčulske filozofske šole«. Kritični marksizem je nedvomno mnogo bližji svojemu izviru, namreč Marxovi filozofski misli, in ima v načelni teorijski kritiki stalinizma svoje nesporne zasluge. Ob hudem negodovanju dogmatično pravovernih marksistov-leninistov tradicije je kritični marksizem znova odkril Marxovo izvirno teorijo odtujitve, vendar tega ni storil zgolj akademsko. Pokazal je namreč, da komunistična revolucija s prevzemom oblasti še nikakor ni dokončana, da odtujenost človeka s tem dejanjem še nikakor ni ukinjena in da zato tisti epohalni humanizem, ki ga je napovedal Marx, še nikakor ni udejanjen. Kritični marksizem je to kazal tako, da je pod devizo brezkompromisne kritike vsega obstoječega podvrgel radikalni kritični analizi tudi dejanske razmere in družbene odnose in politične odločitve v lastni družbi in tudi v družbah drugih držav realnega komunizma. To je njegovo odločilno dejanje, ne pa njegova teorija. S tem je seveda izzval spor s partijo, ki je bil zanj usoden. Vendar za tradicionalne marksiste ni bila toliko sporna trditev, da še ni nastopila »brezrazredna družba«, saj so tudi sami prelagali realizacijo komunizma v zmeraj bolj oddaljeno prihodnost. Najbolj sporno je bilo to, da kritični marksizem ni pristajal na zahtevo po brezpogojnem zagovarjanju razmer, ukrepov, odločitev in ravnanja partije in oblasti, da je, skratka, podvrgel kritiki njeno lastno vladajočo prakso. Z nastopom kritičnega marksizma se je šele pokazal tradicionalni pravoverni markzizem-leninizem kot ideologija in apologija oblasti partije oz. institucionaliziranega in birokratiziranega komunističnega gibanja, torej ustavljenega gibanja. Prišlo je do nove diferenciacije marksizma, ki je v docela spremenjenih razmerah in kljub novim vsebinam bila duhovno blizu nekdanjemu predvojnemu sporu na levici.

Kritični marksizem zavzame s tem pri nas kot marksizem od *vladajoče* institucionalizirane komunistične stranke (ali zveze komunistov) načelno neodvisno pozicijo, vzpostavljajoč tako tisto dejansko dialektiko, ki je neogibna v enotnosti komunizma kot nenehnega gibanja odpravljanja obstoječega in njegove zmeraj na ta ali oni način institucionalizirane partije z družbeno-državno ob-stoječo ureditvijo vred, ki sta nenehno izpostavljeni birokratizaciji. Komunizem kot vladajoča družbena moč je in more biti taka moč le, če v svoji enotnosti vsebuje razliko in *dejansko polarizacijo* sebe kot nenehnega gibanja odpravljanja obstoječega IN sebe kot ustanove ob-s oječega. Pri tem je ta ustanova ob-stoječega institucionalizirana partija sama z vsemi svojimi vzpostavljenimi družbeno-državnimi ustanovami in odnosi in svojo stalno birokratizacijo, ki torej nikakor ni kaka zgolj napaka, ampak neogibna ohranjevalka te institucije. Komunizem kot dejanska družbena moč se mora institucionalizirati, tj. *postaviti* sebe kot *ob-stoječo* partijo in državno postavo, ki sta *kot obstoječe* pogoj za odpravljanje obstoječega, torej pogoj gibanja. Ta dialektika je tako rekoč osnovni »objektivni« zakon bivanja komunizma kot dejanske družbene moči in se mora pojavljati ali izpostavljati v očitnem javnem sporu in polarizaciji.

Kritični marksizem pri nas je vzpostavil s svojo pozicijo brezkompromisne kritike vsega obstoječega tak dejanski pol in spor,

ali vsaj zametek zanj, s čimer je vladajoči komunizem v Jugoslaviji v zasnutku dosegel enkratno prednost pred vsemi drugimi deželami »realnega komunizma«. Zato je treba uvideti, da v državah z vladajočim komunizmom načelno ne moremo več govoriti o razredni razcepljenosti državljanske družbe in tudi ne o razrednem boju. Možno je sicer, da še obstajajo drobci starih razrednih sestavin družbe, vendar imajo v vladajočem komunizmu docela obrobno vlogo. V državah in državljanskih družbah z vladajočim komunizmom gre za notranjo spornost ali dialektiko komunizma samega. Kolikor bolj ostro in brezkompromisno se spori ta objektivna spornost komunizma samega, kolikor bolj se iznaša na dan javnosti, kolikor bolj se razvije ta dialektika, toliko močnejši je komunizem kot enotnost ali identiteta te svoje razlike ali tega svojega nasprotja. Ta spor ali iznašanje te objektivne spornosti komunizma ima vse značilnosti boja, ne da bi pri tem mogli govoriti o razrednem boju ali celo o poskusu restavracije razrednega ustroja družbe. Komunizem, ki skuša ta spor potlačiti in prikriti, ki ne pripušča svoje notranje dialektike, ki zahteva svojo monolitnost, izpričuje s tem samo svojo nemoč. Komunizem kot dejanska družbena moč ni gnilo in ustaljeno *mi*rovanje, temveč je stalno iznašanje lastne dialektike. Zato naznačena nošanje lastne dialektike. Zato naznačena no, tranja bistvena dialektika ali epohalna spornost komunizma samega nikakor ni kaka njegova pomanjkljivost ali slabost, temveč je *kot pripuščena* in v *nenehnem iznosu* njegova prednost in moč. (*Iznos* je tu ime za *dogajanje* komunizmu lastne dialektike ali spornosti, katerega temeljna značilnost so mnogoteri načini *razkrivanja* te dialektike. S to besedo nikakor ne mislimo le na kako »izražanje misli«.) Toda tlačenje te spornosti, nepripuščanje te dialektike, vztrajanje pri monolitnosti je njegova dejanska pomanjkljivost in je nedoraslost lastnemu epohalnemu bistvu, nedoraslost sebi kot vladajoči družbeni moči. Prav to, po komunizmu samem nedopuščeno izkazovanje polnega lastnega epohalnega bistva komunizma, je njegova pomanjkljivost in nemoč v našem času. In o tem bi bilo treba v prvi vrsti govoriti v »deželah realnega komunizma« in tudi pri nas. Kajti samo to bi dalo komunizmu v našem času spet polet in navdih; toda le, če ne bi bilo zgolj navidezno ali po vatlih vnaprej odmerjeno, ampak svobodno. *Pogoj za tak komunizem je svoboda.* Pogoj možnosti tega nenehnega iznašanja spornosti in dialektike komunizma kot dejanske družbene moči je namreč svoboda. In sicer svoboda, kakor jo je razvila narodno-državljanska družba in nji pripadajoča država kot sistem svobode. Komunizem kot dejanska družbena moč ne izniči te svobode, temveč jo — načelno epohalno gledano — dvigne na njeno višjo stopnjo s tem, da si jo naredi za osnovni pogoj izkazovanja svojega polnega epohalnega bistva, tj. za iznašanje bistvene lastne spornosti ali dialektike. Ni prav nobene drugačne odprave državljanske svobode na višjo stopnjo nje same mimo te in zunaj te. Potlačitev lastne spornosti ali dialektike komunizma, nedopuščanje iznašanja te dialektike ali spornosti je zato samo po sebi že potlačitev svobode ali bistvena okrnitev komunizma. Da je v dosedanjem »realnem komunizmu« do take potlačitve in okrnitve prišlo, je samo dokaz, da je komunizmu v njegovem polnem bistvu izvirno lastna ta svoboda, ki je bila potlačena. S tako okrnjenim komunizmom, tj., s komunizmom brez svobode, se zato kratko malo ni mogoče sprijazniti. Tako rekoč empiričen dokaz za to danes ni samo Poljska. Samo pravoverni dogmatični marksizem-leninizem vidi v dogajanju na Poljskem zgolj kontrarevolucijo in restavracijo »meščanske družbe«. Ne vidi polnega bistva komunizma in

tudi prav nič ne zaupa svoji lastni ideologiji o epohalni nujnosti komunizma.

Če se vrnem k našemu kritičnemu marksizmu, trdim, da je bil z njim v zasnutku narejen korak k dopustitvi in iznašanju bistvene spornosti ali dialektike komunizma; torej prvi korak k izkazovanju polnega bistva komunizma. Z njim se je vzpostavila pozicija brezkompromisne kritike vsega *obstoječega* in s tem dialektično nasprotni pol temu ob-stoječemu v polni enotnosti komunizma. Ta pol bi se bil moral še razviti zaradi vzpostavitve prej omenjene svobode. Seveda bi bilo treba zato dialektiko omenjenih polov komunizma, izražajočo se v dejanskem in ne zgolj navideznem javnem sporu in polarizaciji, tudi nenehno *vzdrževati* in z obeh strani *zdržati* to »objektivno« spornost komunizma. Še več, ne le zdržati, temveč dejansko in očitno prinašati to spornost vedno bolj na dan in do besede, in sicer tako, da nobena stran v tem sporu nikoli dokončno ne premaga druge. To se pri nas ni zgodilo. Institucionalizirana partija in državna oblast po svojih ideologih in teoretikih nista bili pripravljeni sporiti to stalno objektivno spornost, nositi omenjeno notranjo dialektiko komunizma, in sta kritični marksizem preprosto in nedialektično zatrli. S tem je bila zatrta možnost dejanske, ne le navidezne marksistične kritike in bistvenemu gibanjskemu polu komunizma pri nas je bila odbita njegova intelektualna konica. Notranja objektivna dialektika komunizma pri nas je bila s tem ponovno potlačena. Ostaja seveda tudi vprašanje, ali so se nosilci tega kritičnega marksizma dovolj zavedali svoje »objektivne« vloge in nji primerno ravnali. Ostaja vprašanje, ali so se res dosledno znebili dogmatične dediščine »pravovernega« marksizma-leninizma, ali so sprejeli odprto načelno filozofsko razpravo o svojih temeljnih filozofskih predpostavkah ali pa so tudi sami zadržali še nekaj dogmatičnosti. Mislim celo, da je bil ta kritični marksizem kljub vsej svoji kritičnosti še vedno nagnjen k doktrinarstvu in manj pripravljen na zares temeljno filozofsko razpravo svojih principov in načel. To obenem pomeni, da se je v poglavitnem držal svojih prevzetih naukov bolj kot pa svoje epohalne zadeve, namreč komunizma. V tem pogledu se kritični marksizem ni dosti razlikoval od pravovernega marksizma-leninizma, le da je vztrajal pač pri drugačnih naukih ali doktrinah. Celo osnovna naravnanost kritičnega marksizma, izrečena kot brezobzirna ali brezkompromisna kritika vsega obstoječega, je za iznos polnega bistva komunizma lahko neprimerna, če prezre neogibno dejstvo, da je *obstoječe* obenem *pogoj* gibanju in preseganju. Brž ko se to zgodi, kritični marksizem podleže anarhizmu. Komunizmu kot dejanski vladajoči moči je zato oblika pretehtanega kompromisa z obstoječim prav tako neogibna kakor zavračanje oportunizma z obstoječim. V tem dokaj negotovem razmerju niti institucionalizirana partija niti kritični marksizem nista našla prave mere. Morda bi res lahko s tem v zvezi govorili o neki posebni nezrelosti oziroma *nedoraslosti obeh strani epohalnemu dejanskemu komunizmu kot vladajoči družbeni moči, o nedoraslosti obeh strani njegovi notranji dialektiki.* Vendar je ne glede na to treba reči, da je omenjeno zatrtje kritičnega marksizma pri nas v Jugoslaviji več kot le znak regresije ali vračanja komunizma pri nas na stare pozicije nepriznavanja lastne notranje dialektike, nezmožnost zanjo in s tem tudi znak relativne izgube moči.

Zanimivo je, da se na Slovenskem kritični marksizem, o katerem govorim, ni razvil do te mere kot na Hrvaškem in v Srbiji. V tem pogledu spet zadevamo na neko podobnost s predvojnim sporom na levici. Začel se je sicer kritični marksizem pri nas prej kot na jugu, v krogu teoretikov okrog Revije 57 in Perspektiv, vendar je bil v kali

zatrt skupaj z ukinitvijo teh dveh revij. Ponovno je za kratek čas oživel v študentskem gibanju v prvi polovici 70-tih let, vendar je kmalu po teh dogodkih deloma zamrl, ne da bi se zbral v kaki vidnejši osebnosti, deloma pa se je prelevil v nekaj docela drugega, namreč v obnovo skrajno radikalne in bojne oblike dogmatičnega marksizma-leninizma, če ne kar v avantgardo tendenc stalinistične regresije pri nas v poznih 70-tih letih. Kje so razlogi za takšno stanje kritičnega marksizma na Slovenskem? Je za to kriva »politika« ali oblast ali tradicionalno slovenstvo ali poseben slovenski značaj ali slovenska »majhnost« ali kaj? Ne glede na odgovor na to vprašanje, menim, da je relativna odsotnost kritičnega marksizma na Slovenskem prej znak nemoči kot pa moči komunizma pri nas.

Kot že omenjeno, je študentskemu gibanju v prvi polovici 70-tih let pri nas na Slovenskem sledila skupina mladih in manj mladih marksistov-leninistov, ki s svojimi frazami o »razrednem boju«, o »diktaturi proletariata« in z že zdavnaj znanim slovarjem obnavlja nekdanjo marksistično dogmatiko. Zbirala se je okrog študentske Tribune, sedaj pa okrog Časopisa za kritiko znanosti. Ti naši, v 70-tih letih mladi, zavzeti marksisti so na eni strani izkusili že naznačeno mrtvost in brezdušnost institucionaliziranega pravovernega marksizma-leninizma, njegovo apologetičnost in nezmožnost za ustrezno presojo sodobnih pojavov in za vsako načelno kritiko družbenih razmer in ukrepov oblasti. Na drugi strani pa so bili priče tudi jugoslovanski likvidaciji kritičnega marksizma, tj., tako imenovanega »praksisovstva« in praksisovskega »abstraktnega humanizma« ipd. Obe smeri sta jim bili torej nehodni, zaprti. Obenem pa so bili skrajno nezadovoljni z obdajajočo jih »meščansko realiteto« in besni spričo razmer v slovenski kulturi in spričo njene duhovno-kulturne situacije. Brez globljega premisleka so sprejeli »klasične« marksistično-leninistične »revolucionarne« sheme, kalupe in vzorce, z njihovo pomočjo in skoznje so gledali in gledajo družbeno in kulturno realiteto okrog sebe, nahajajoč na ta način povsod razredna nasprotja in v vsaki ne-svoji misli takoj »razkrinkujoč« sovražno razredno ideologijo. Odločili so se za razredni boj na vse strani, slepi za vprašanje, kje so pravzaprav ti nasprotujoči si razredi v naši družbi, slepi tudi za današnje epohalno stanje komunizma, ki sem ga omenjal prej, in zelo nenaklonjeni vsakemu globljemu načelnemu filozofskemu mišljenju in še celo načelnemu filozofskemu premisleku lastnih teoretičnih predpostavk. Svoj »razredni boj« so začeli s silovitim napadom na slovensko kulturo, ker je to početje pač najmanj nevarno, medtem ko so bili pri kritiki partije, njene politike, ekonomske politike in družbenih odnosov pri nas mnogo previdnejši in preračunljivi. Začeli so se vesti skoraj že tako, kakor da so kadrovsko jedro nekakšne nove partije. Njihova temeljna težava je v tem, da je njihovo mesto v prej naznačeni epohalni »objektivni« spornosti ali dialektiki komunizma podvojeno. Po svoji kritični nastrojenosti bi morali biti docela na strani kritičnega marksizma (torej »praksisovstva«). Po prevzeti dediščini svoje teoretične in/ali ideološke pozicije, po svojih osnovnih naukih, pa *so* na strani pravovernega »etabliranega« marksizma-leninizma in institucionalizirane partije. V notranji bistveni dialektiki komunizma danes niso torej ne tič ne miš. Lahko bi rekli, da so še »odprti«, če bi to v tej zvezi sploh imelo kak pravi smisel. S svojim nastopom *zakrivajo* polno dialektično bistvo komunizma, katerega razvitje in iznos se danes postavlja kot njegova neodložljiva naloga, ki ima vse značilnosti in ostrine boja, ni pa več niti razredni boj niti diktatura proletariata. Te postavke so mordà še primerne tam, kjer

komunizem še ni vladajoča družbena moč, kjer je kot stranka še v »opoziciji« in je ta komunistična stranka še v boju za prevzem oblasti, niso pa več primerne pri nas. Uporabljajoč te vidike, pa prikrivajo to, za kar danes gre. Ta naš marksistični neodogmatizem danes zato pri nas tudi nima ne duha ne pristnega duhovno-ustvarjalnega navdiha, niti zanosa resnice. Kar nosi zagnanost njegovih nosilcev, je sovraštvo, ki pa je bolj simptom kot pa možno nosilno epohalno razpoloženje. V zahodnih družbah pelje taka slepa razredna pozicija lahko v fanatizem in v »rdeči« terorizem, pri nas pa mu je tudi ta pot zaprta.

Z »dialektičnim materializmom«, »historičnim materializmom«, »razrednim bojem« ipd. mahajo tudi nekateri teoretiki okrog revije Problemi. Včasih se zdi, da bolj taktično kot zares. Vendar mislim, da s preoblačenjem teh starih dogmatičnih vsebin v novo »strukturalistično« terminologijo, ki ga oni uvajajo, te vsebine najbrž niso postale nič manj dogmatične in nič manj izvzete iz načelnega filozofskega premisleka. Tudi z oznako »znanstveni« ali »teorijski« ni pridobljeno v tem pogledu ničesar; manjka zanos *resnice,* ki danes ni znanstvena. Filozofsko mišljenje so kar odpravili v predmet svoje »kritične« analize, ga po vsem videzu kar sneli s tečajev. Sicer pa je tak videz po svoje verniško širil tudi že pravoverni tradicionalni dogmatični »historični materializem« s svojim zvajanjem filozofije na neko zunaj nje dano bazično instanco, s katero je edinole on sam imel neposredno zvezo, medtem ko je, po njegovo, filozofsko mišljenje za to instanco načelno slepo. Na tak način se je ta »dogmatični historični materializem« že vnaprej rešil pristne filozofske razprave, ker načeloma sploh ni ločil filozofije od ideologije. Tu ne želim tem teoretikom pri Problemih izpodbijati vsega njihovega teoretičnega dela, ki ima pri nas gotovo svojo tehtnost. Vprašujem se le, glede na njihovo razglašanje svojega »historičnega materializma«, kje je njihovo mesto v sodobnem dogajanju komunizma in marksizma pri nas. Kje je njihovo mesto v »objektivni« epohalni spornosti ali dialektiki komunizma kot vladajoče družbene moči danes pri nas? Žal se mi to njihovo mesto ne kaže kot dovolj jasno. Je nekako megleno in s tem zabrisuje prej naznačeno dialektiko ali spornost komunizma in zato menim, da (še) ni doraslo njegovemu bistvu. Ni (še) v iznosu tega njegovega epohalnega dialektičnega bistva. To ni kak očitek nasploh, temveč se tiče samo tistega, po čemer se oni sami razglašajo za »historične materialiste« ipd.

Če sedaj izpustim iz razprave naš visoko akademski marksizem, ker spada razprava o njem v vprašanje o filozofiji pri nas, že dosedanji premislek kaže, da marksizma na Slovenskem niti ni tako malo, kot se nekaterim iz marksističnih centrov zdi. Z marksizmom se srečujemo tako rekoč povsod: na univerzah in v šolah in na znanstveno-raziskovalnih institutih, v družbenopolitičnih organizacijah, v založbah, v kulturi itd. Vprašanje je le, kako se z njim srečujemo in kakšen epohalni značaj ima in kaj nam zares pomeni. Navadno je ves ta marksizem (razen prej omenjenih izrazitejših in določnejših oblik) pri nas zgolj element ali sestavina neke veljavne kulturne vsakdanje javnosti. Izkazuje se v nedoločno splošnih vzorcih javnega izpovedovanja svoje (navidezne ali prave — vseeno) nazorske pripadnosti ali »prepričanja« in »lojalnosti«. Takšno izpovedovanje v javnosti sicer ni izrecno zapovedano, vendar se ve, da »nikoli ne more škoditi, lahko pa koristi«. Vsi, ki to počnejo, in vsi, ki to beremo ali poslušamo, vemo, kako je s tem. Vsi vemo, da je to kratko malo neka družabna povprečna »kulturna« oblika ali igra, ki je lahko tudi brez vsake resnične pojmovne marksistične vsebine in navadno tudi res je

taka. Ta in taka povprečna »marksistična« vsakdanja javnost, ki vključuje tudi in celo predvsem celotno javno politično sfero, sama po sebi ni nič slabega. Vsakdanja povprečna javnost je zmeraj in vsepovsod in neodvisno od svojih vsakodnevnih »vsebin« bolj ali manj taka v svojem govoričenju. Vendar postane takšno vedenje nedostojno, ko ga srečamo pri ljudeh, ki se imajo za intelektualce in za inteligenco; ko v svoja dela in govore vpletajo fraze o marksizmu ali iz marksizma, če le-te imajo tam ustrezno mesto ali ga pa nimajo. Takim »inteligentom« manjka tisto, kar je za resnično inteligenco bistveno: pristna samosvojost in samobitnost, zmožna skrajnega preudarnega tveganja. Toda nesporno je eno: za komunizem kot dejansko družbeno moč danes, za njegovo lastno notranjo dialektiko in spornost, je ves ta povprečni vsakdanji »marksizem« v vsej svoji govoričnosti popolnoma brez vsake teže in brez pomena. Še več, je tista udobna megla, v kateri se zabrisujejo ostri obrisi lastne *bistvene* notranje *spornosti* ali *dialektike* komunizma danes in ki sama po sebi tudi zapira oziroma zagrajuje njen iznos. Glede na to je ves ta povprečno vsakdanji »marksizem« reakcionaren, ker ovira iznos in zdržanje te spornosti in s tem tudi zagrajuje *svobodo,* ki je pogoj za ta iznos in s tem lastna bistvena sredina ali medij polnega bistva komunizma.

Glede na naznačeno stanje komunizma in marksizma pri nas, ki ga omenjena povprečna vsakdanja »marksistična« javnost še vse bolj in bolj zamegljuje, vstaja nuja in tveganje temeljitega ponovnega vprašanja, kaj je pravzaprav komunizem v svojem *izvirnem* smislu in kako naj komunizem in marksizem mislimo danes in v prihodnje. Iz načelnih filozofskih vpogledov odklanjam izgovor, da se že dolgo ve, kaj je komunizem in kaj je marksizem in da je zato tako vprašanje zgolj ponovno odkrivanje Amerike ali ponovno izumljanje smodnika. In da ne gre za tako ponovno vprašanje, temveč za uresničenje ali udejanjenje tistega, kar že vemo. Prav nasprotno je res. So vprašanja, epohalna vprašanja, katerih že dani odgovori, ki niso zgolj verbalni, ampak so tudi zgodovinski, nikoli ne izpolnijo in ki zahtevajo, da jih zmeraj znova vprašamo in vsakokrat vse bolj iz njihovega *skritega izvira,* jih torej vsakikrat bolj izvirno ali temeljiteje vprašamo in pustimo do besede tisto, kar je v tako vprašanem neodvisno od naše samovolje, kar je zgodovinsko nepoljubno in kar čaka na svoj iznos. Mislim, da med taka vprašanja danes sodi tudi komunizem kot vladajoča družbena moč v svoji *ostri notranji spornosti ali dialektiki kot svojem polnem bistvu in svobodi kot svoji bistveni sredini.*

Tukaj sedaj ni mesto za izčrpno sestavno odgovarjanje na vprašanje, kaj je komunizem v svojem izvirnem smislu, namreč pri Marxu. Lahko le na kratko naznačim poglavitne poteze *bistva* komunizma, kakor je bil epohalno premišljen v Marxovi filozofski misli[1] V svoji najradikalnejši miselni fazi Marx v naslednjih treh stavkih izreče bistvo komunizma:

»Komunizem za nas ni kako *stanje (Zustand),* ki naj bi bilo vzpostavljeno, ni kak *ideal,* po katerem bi se ravnala dejanskost. Mi imenujemo komunizem tisto *dejansko* gibanje, ki odpravlja sedanje stanje. Pogoji tega gibanja izhajajo iz zdaj obstoječe predpostavke.«[2]

Polna tehtnost teh treh stavkov se pokaže, če jih poskusimo razumeti ne le iz celote Marxove filozofske misli, temveč šele

[1] Naj pripomnim, da opiram tu podane trditve in naznačbe na svoj večletni sistematični študij Marxove filozofske misli v okviru svojega rednega raziskovalnega dela na Inštitutu za sociologijo in filozofijo. Iz tega študija imam pripravljeno knjigo v obsegu ca. 30 avtorskih pol, za katero pa se ne nadejam najti pri nas založnika.

[2] Glej: Die deutsche Ideologie, MEW 3, str. 35.

tudi iz poglavitne črte novoveške filozofije od Descartesa do Hegla in naprej čez Marxa do Nietzscheja, ki ga tu ne omenjam kar tako, ampak kot tistega, s katerim se vsa novoveška evropska filozofija v svojem prevratu dopolni in dovrši. Prvi stavek pove, kaj komnizem ni, drugi pove, kaj je, tretji pove, kaj mu bistveno pripada kot njegov pogoj. *Komunizem je gibanje odpravljanja obstoječega, ki je temu gibanju pogoj.* To povedo ti trije stavki. In to je tudi vse. Premislek teh treh stavkov v obzorju celotne Marxove in novoveške filozofske misli je sam po sebi prikaz polnega bistva komunizma. Kot rečeno, tak premislek tu ni mogoč. Mogoča je sedaj le kratka razčlemba. Komunizem ni kaka oblika skupnosti, ki bi jo gibanje kdaj doseglo in se v tem dosežku ustavilo. Komunizem je *zmerajšnje* gibanje odpravljanja obstoječega. Obstoječe je vse in vsako, kar je bilo kdaj postavljeno v svoje stanje, vse kakor koli ustanovljeno, učvrščeno, ustaljeno, stoječe, izvzeto iz neposrednega gibanja svojega postanka, tj., v svoji proizvedenosti. Kot tako je natančno rečeno z besedo *ob-stoječe (v* nemščini: *Das Bestehende).* To so lahko stvari, bitja, ljudje, predmeti, družbene ustanove, zakoni, družbeni odnosi ali proizvodni odnosi, države, narodi, razredi, zgradbe, orodja ali proizvajalna sredstva, proizvodni načini, ideje in teorije in veljavna spoznanja, vrednote itn. itn.; z dvema besedama *vse dejansko.*

Prva in usodna zmota bi bila, če bi s »sedanjim stanjem« in z »zdaj obstoječo predpostavko« iz prej navedenih Marxovih stavkov razumeli samo enkratno družbeno stanje in enkratno obstoječe Marxovega časa, tj., kapitalizem in njemu pripadno državljansko družbo in državljanskega človeka in državljansko kapitalistično predmetnost, torej zgolj kapitalistično državljanski kozmos v celoti. Po takem neprimernem razumevanju bi bil komunizem tedaj samo gibanje odprave tega enkratnega stanja ali kapitalilistično-državljanskega kozmosa in bi se z vpeljavo novega stanja, tj., komunističnega kozmosa, ustavil kot tako gibanje. Tako so razumeli komunizem pravoverni tradicionalni marksisti, verujoč, da je komunizem prav določen in čvrst nov družbeni red. In to ni bila zgolj verbalna, zgolj ideološka, temveč *zgodovinska* interpretacija komunizma, ki se je učvrstila v tako imenovanih »deželah realnega komunizma« našega časa in je za nas še vedno usodna. Vendar prvi navedeni Marxov stavek izrecno zavrača tako možnost, saj pravi, da »komunizem ni kako stanje, ki naj bi bilo vzpostavljeno«, itn. Komunizem je torej *zmerajšnje* gibanje odpravljanja obstoječega. Odprava obstoječega in učvrščenega kapitalistično-državljanskega kozmosa je samo začetek ali začetno dejanje tega zmerajšnjega komunističnega gibanja. To pa pomeni, da je komunizem takšno zmerajšnje gibanje, ki odpravlja tudi tisto obstoječe, ki ga je samo po svojem lastnem gibanju vzpostavilo in se v njem objektiviralo. Komunizem je gibanje nenehnega odpravljanja svoje lastne vsakokratne objektivacije v obstoječem, svoje lastne institucionalizacije, svoje lastne birokratizacije, svojih lastnih družbenih postav in odnosov in pravno-političnega ustroja družbe in lastne države; torej je gibanje odpravljanja tudi lastne ustanove svoje ob-stoječe partije z vso po nji postavljeno vsakokratno državno-družbeno ureditvijo in ustanovitvijo v ob-stoječem. To ni niti kak duhovit paradoks niti ni kak nesmisel, temveč bistvu komunizma edino primeren način dejanskega bivanja.

Doslej smo si ogledali le eno stran komunizma, namreč čisto gibanjsko. Če bi bil komunizem zgolj in edinole tako gibanje, bi vse samo razkrojil in se kot tak ne bi ločeval od anarhizma. Kot tak komunizem sploh ne bi bil možen kot *vladajoča družbena moč.* Zato je treba videti sedaj še njegovo drugo stran, zanj prav tako bistveno, po kateri se ločuje od anarhizma in biva lahko kot vladajoča moč. To stran pove tretji prej navedeni Marxov stavek, ki pravi, da je pogoj in predpostavka komunizma kot zmerajšnjega gibanja prav to vsakokratno *ob-stoječe.* Če je to ob-stoječe pogoj za ono gibanje, potem ima gibanje svojo dejansko oporo in možnost v tem ob-stoječem in v vztrajnosti njegovega stanja, ki se vedno upira odpravi. To pomeni: komunizem kot zmerajšnje gibanje odpravljanja se *mora* objektivirati v institucijo, v ustanovo, v čvrsto organizacijo ali partijo, v državo (zakon) in neki družbeni *red,* v neke fiksirane proizvodne odnose, v neke vzpostavljene proizvajalne sile in sredstva, v vsakokratnem predmetnem kozmosu vsega dejansko postalega. Brez take postavljenosti sebe v ob-stoječe komunizem kot vladajoča epohalna družbena moč ni možen. Polno epohalno bistvo komunizma je enotnost teh dveh momentov, namreč zmerajšnjega gibanja odpravljanja obstoječega IN tega vztrajnega in odpravi upirajočega se ob-stoječega, v katerem je sam objektiviran. Samo kot tak je komunizem lahko epohalno dejanska in *vladajoča družbena moč.* Je enotnost vzpostavljenosti sebe v svoji pozitiviteti in nenehna negacija le-te v njo presegajočem gibanju, ki se vedno spet objektivira v novem ob-stoječem, kar je zmerajšnje kroženje njega samega. Komunizem je zmerajšnji nepomirljivi spor tega dvojnega v njuni edinstveni epohalni enotnosti. Zakaj med seboj kot vztrajnim, učvrščenim, ustanovljenim, v vseh ustanovah in postavah, upirajočih se odpravi, in seboj kot gibanjem odprave in torej odstranitve, tudi zničenja obstoječe ustanove sebe, bojuje komunizem nenehno ta svoj boj. V komunizmu vlada notranji nespravljiv boj *v istem,* saj je vse ob-stoječe v svoji vztrajnosti ali inerciji podvrženo zares brezobzirni kritiki.

V tem boju zaradi ohranitve zmerajšnjosti komunizma, zaradi njega kot dejansko vladajoče moči, nobena teh medsebojno sprtih in medsebojno bojujočih se njegovih strani ne more in ne sme nikoli dokončno zmagati s premaganjem druge, ker to že pomeni konec komunizma kot vladajoče moči. Obe morata druga drugo v tem boju ohranjati in vzdrževati in *zdržati* ta boj in spornost; vsaka *mora in more* bivati le kot iznos druge. Ta brezkompromisni boj je zato obenem medsebojno omogočanje. To je vsa notranja dialektika komunizma kot epohalne vladajoče moči in se izkazuje na vseh ravneh in povsod in zmeraj, ali pa komunizem še ni v svojem polnem bistvu.

Namenoma naj opozorim na poseben primer te spornosti ali dialektike komunizma, ki je danes kot zahteva še posebej aktualen. Komunizem kot gibanje je in mora biti v nespravljavem sporu in boju s partijo kot svojo učvrščeno, inertno, zmeraj nujno birokratizirano institucijo ali ustanovo in po nji ustavnovljeno družbeno-državno in gospodarsko itn. ureditvijo v ob-stoječem in kot ob-stoječe. In za iznos te spornosti ali dialektike komunizma je neogibna dejanska javna polarizacija in konfrontacija, so neogibne ostro in nespravljivo in očitno nasprotujoče si *pozicije,* lastne komunizmu samemu, ki so medsebojno nujno ostro sprte in katerih nosilci so zmožni za tak boj in so pripravljeni nositi, vzdrževati in zdržati *ta* spor in boj brez dokončnega uničenja nasprotne strani in brez dokončne zmage lastne. Tu se očitno vidi, da *ta* boj in spor nista več razredni boj, ker to ni več boj med komunizmom in epohalno prejšnjimi družbenimi sistemi, ki so že epohalno premagani, temveč je notranja nujna dialektika in spornost komunizma samega kot *vladajoče moči.* In ta dialektika ali spornost zahteva svoj očiten in javen iznos, ne pa prikrivanja, zakaj smo v tem in takem iznosu je moč komunizma. To dialektiko ali ta spor

in boj prikazovati kot razredni boj po vzorcih in kalupih pravovernega dogmatičnega marksizma ali historičnega materializma je glede na bistvo komunizma pri nas danes reakcionarno. To je treba povedati tistim »marksistom« pri nas, ki kar naprej na ves glas naúčno trobijo razredno stališče in razredni boj in diktaturo proletariata ipd., prezrejo pa pri tem to bistveno dialektiko komunizma samega. Trdim, da v iznosu bistva komunizma kot vladajoče moči ni več proletariata *kot proletariata* in delavskega razreda *kot razreda.* In zato je glede na komunizem sam danes pri nas vztrajanje pri postavkah razrednega stališča, proletariata oz. delavskega razreda ipd., prav tako reakcionarno, naj bo na videz, po frazi, še tako »marksistično«. Vprašanje je, ali je slepo vztrajanje pri nekdanjih vzorcih in kalupih, tudi če so zapisani pri Marxu, sploh zares marksistično ravnanje, če naj bi bil marksizem teorija in perspektiva današnjega komunizma kot *vladajoče moči.* Komunizem kot epohalna vladajoča moč nikakor ni in tudi ne more biti vladavina partije kot njegove zgolj ene strani, namreč učvrščene obstoječe ustanove ali birokratizirane institucije in organizacije, v kateri se je nekoč objektiviralo gibanje. In posebni cilji le-te, namreč vztrajnost (inercija) obstanka pri sebi in za sebe kot take vz-trajne vladavine, niso cilji komunizma.

Naznačeni, komunizmu kot vladajoči moči bitno potreben iznos lastne spornosti ali dialektike nikakor ni nekaj, kar bi se kot boj dogajalo mimo dejanskih ljudi ali po kaki od človeka neodvisni nujnosti. Nasprotno, ta iznos bistva komunizma bistveno zahteva človeka, zahteva dejavne ljudi. S tem, ko so ali bivajo v tem iznosu, izpolnjujoč ga obenem s svojimi zgodovinsko odgovornimi delovanji, izkazujejo svojo *svobodo* v tem. To je edinstvena epohalna svoboda komunizma, ki prežema celotno sfero njihove dejavnosti in je tako sama omogočujoča sredina ali medij iznosa spornosti oz. dialektike komunizma kot vladajoče moči. Z odpravo nekdanje razredne družbe in z vzpostavitvijo komunizma kot vladajoče moči je dotedanja državljanska svoboda bodisi zgolj uničena (npr. v stalinskem ali drugače totalitarnem. tj., bistveno nemočnem »komunizmu«), ali pa odpravljena in povzdignjena na višjo stopnjo. Zakaj v sredini nesvobode so iznos, vzdrževanje in zdržanje lastne spornosti ali dialektike komunizma nemogoči in komunizem ni v svojem polnem bistvu. ga ni.

Poenostavljeno in glede na posebno sestavino rečeno: svoboda v komunizmu se dogaja z vpostavitvijo dejanske javne polarizacije med partijo kot institucionalizirano iz-postavo in učvrstitvijo komunizma v ob-stoječe in med gibanjsko, živo, vsako ustanovo presegajočo stranjo komunizma v njuni dialektični enotnosti. Svoboda se tu godi samo z vzdrževanjem in zdržanjem te spornosti in v bojevanju tega zmerajšnjega boja, ki kljub medsebojni nepopustljivosti in ostrini ni uničevalen, ampak za obe njegovi strani kot taki *njegovi* strani omogočujoč. Komunizmu je bistveno in epohalno lastna samo ta svoboda ali pa ni v njem nobene svobode in zato tudi še ne polnega bistva komunizma. Ponovno trdim: takšna odprava državljanske svobode je njena epohalno edino možna ohranitev na novi epohalni ravni. In tudi ta nova svoboda zahteva novega, sebi primernega, samobitnega, skrajnega tveganja zmožnega človeka. Torej se danes ne moremo ozirati okrog in čakati, kdaj nam bo kaka institucija ali njena birokracija poklonila ali darovala svobodo in bomo potem lepo svobodni ljudje. Zahteva se pre-obrazba ob-stoječega človeka v človeka te in take nove svobode, samobitnega in skrajnega tveganja zmožnega človeka, ne pa spet človeka kake nove organizacije ali ustanove. Samo to bi bil človek polnega bistva komunizma, ne pa ob-

-stoječi zasebniški prihuljenec partijske vladavine ali »srednjeslojec« kot bi rekel Taras Kermauner. In če razumem sedaj samoupravljanje iz naznačenega bistva komunizma, se mi prikazuje v docela novi luči.

Na drugi strani pa seveda polno bistvo komunizma kot vladajoče moči in s tem tudi zanj bistveni iznos njegove lastne spornosti ali dialektike zahteva danes tudi drugačno, novo, v ob-stoječe ustanovljeno in vedno pozitivno institucionalizirano ali birokratizirano stran njega samega. Komunizem zahteva danes svojemu takemu polnemu bistvu primerno in ustrezno *ustanovo* ali *institucijo* z vsem po nji vzpostavljenem in vzdrževanem vsakokratnem družbeno-državnem, pravno učvrščenem *redu,* načinu svoje organiziranosti, načinu svojega upravljanja itn. Nuja tega »moranja« izhaja iz lastnega bistva komunizma, je svoboda (zakon) njegovega *bivanja* kot vladajoče moči. To pomeni, da vsaj vodilni nosilci te bistvene institucije ali ustanovitve komunizma v ob-stoječem zberejo v sebi *vednost* o polnem bistvu komunizma in imajo v tej vednosti *modrost* bistvenega dopuščanja zunajinstitucionalne, instituciji ali ustanovi vedno nasprotne in z njo nepopustljivo bojujoče se bistvene ali gibanjske strani komunizma. Da torej dejanske in bistvene polarizacije in spornosti komunizma ne poskušajo zatreti in uničiti na nedialektičen način, kakor se je to povsod doslej dogajalo na zelo brutalen način. Da ne zatro, ne zakrivajo, ne zavirajo iznosa *bistvene* spornosti ali dialektike komunizma kot vladajoče moči. *V tem smislu* se morajo, primerno polnemu bistvu komunizma kot *vladajoče* moči, spremeniti ali pre-obraziti »realne«, ob-stoječe, vladajoče partije. Na njih je izpolnitev te odgovornosti komunizmu. S to pre-obrazbo se prenehajo vesti kot »avantgarda proletarskega ali delavskega razreda« in predvsem kot izvrševalke »diktature proletariata«, prenehajo onemogočati iznos bistvene dialektike komunizma, slepo vztrajajoč pri monolitnosti, nehajo tlačiti svobodo in z vsem tem zadrževati komunizem v njegovi nemoči.

Spornost ali polarizacija komunizma v njegovi enotnosti kot vladajoče moči je dejanska le v svoji brezkompromisnosti in nepopustljivi ostrini. V nji se mora dogajati nepopustljiva kritika vsega obstoječega. Za komunizem kot vladajočo moč mora biti zanj bistveni iznos te njegove notranje dialektike ali spornosti seveda faktična in resnična, ne pa zgolj navidezna. To nikakor ni spor birokratiziranih institucij ali ustanov ali organizacij, npr. pri nas ZK in SZDL ali sindikata ali kake nove. To bi bil spor med zgolj različnim ob-stoječim. Še prav posebej pa moram podčrtati to, da se iznos bistvene notranje spornosti komunizma kot vladajoče moči ne more zvesti na katera koli znotrajinstitucionalna ali medinstitucionalna navzkrižja in spore ali npr. znotraj partijska navzkrižja ali spore različnih razlag česa znotraj obstoječe pravne pozitivitete ipd. Vse to so spori znotraj obstoječega in med njegovimi sklopi in le-tem lastnimi posebnimi interesi.Taka obstoječa navzkrižja so npr. kje, kdaj, kako in kdo naj zgradi kako tovarno, kako cesto ipd.; kako naj se uredijo ekonomski odnosi v občini, med občinami, v republiki, med republikami v okviru pozitivne zakonodaje; kakšen zakon naj se o čem sprejme, kdaj, kako, ipd., itn. Vse tako lahko ima posredno zvezo z iznosom bistvene spornosti komunizma, ki o njej tu govorim, vendar takih navzkrižij ni mogoče imeti že kar za polni iznos njegove bistvene spornosti ali dialektike kot nosilke novega sistema svobode. To pa zato ne, ker so omenjena navzkrižja, naj bodo še tako ostra, vendarle navzkrižja znotraj samega obstoječega. To so navzkrižja med obstoječimi ustanovami in so sama sestavina obstoječega. Komunizem pa je dialektika gibanja in obstoječega. Pri tem je gibanjska

stran, čeprav je ob-stoječe bistven pogoj za njo samo, vedno *načelno* zunaj ob-stoječega, vedno sega čezenj; vedno je v še ne ustanovljenem, še ne v organizacijo in njeno birokracijo zajetem življenju; ni kaj že postalega, ampak biva le *postajajoč.* Za tako tvegano neinstitucionalizirano bivanje se bomo morali šele iz-obraziti.

Nikakor tudi ni res, da je komunizem, kakor sem ga poskusil naznačiti, morda le nekaj prihodnjega ali celo daleč v prihodnosti. Nikakor ni res, da danes za bivanje polnega bistva komunizma še niso dozorele razmere, in kar je še podobnih izgovorov. Trdim, da so razmere zanj že prezrele. Prelaganje komunizma na daljno prihodnost je reakcionarno. Polno bistvo komunizma kot dejanske vladajoče moči se dogaja samo z zanj bistvenim iznosom njegove lastne bistvene dialektike ali spornosti in v svobodi tega iznosa. Samo to je pogoj zanj in ta se lahko izpolnjuje že danes; in tudi se izpolnjuje čeprav še zdaleč ne na zadovoljiv način, temveč le bolj prikrito. Nadaljnji razvoj industrije, naraščanje industrijske proizvodnje in vsakršne porabe, večanje obsega menjave, »razvoj« proizvajalne sile in sredstev, »naraščanje« vsakršnega »standarda« ipd. — vse tako danes ni več bistveno za komunizem. Usmerjanje v to je zato odvajanje od bistvenega k nebistvenemu in s tem prikrivanje bistvenega.

Naznačeni iznos spornosti ali dialektike komunizma, ki je zanj kot vladajočo moč bistven, danes pri nas ne more ponoviti predvojnega spora na levici. V komunizmu kot vladajoči moči namreč ne moremo več govoriti o levici, ki bi ji na drugi strani ustrezala kaka razredna desnica. Naj drobci *take* razredne desnice pri nas tudi še obstajajo, spor z njimi znotraj komunizma kot vladajoče moči je nekaj docela obrobnega. Zato je in mora biti iznos spornosti ali dialektike komunizma samega nekaj docela drugega kot nekdanji spor na levici, kljub vsej podobnosti. Boj komunizma proti nekdanji razredni družbi in proti njenemu redu se popolnoma razločuje od boja in spornosti v iznosu njegove lastne bistvene dialektike. S tem bojem in spornostjo v iznosu lastne bistvene dialektike komunizma se dogaja svoboda.

Skratka: bistveni osnovni pogoj za polno bistvo komunizma kot vladajoče moči, namreč pogoj za iznos njegove bistvene spornosti ali dialektike, je *svoboda.* Komunizem brez svobode — to je tisto, kar poznamo kot že ob-stoječe. To je tisto, čemur rečemo tudi stalinizem ali »realni komunizem«. V čem je bistvo stalinizma glede na prikazani komunizem? Bistvo stalinizma je v nedopuščanju, tlačenju, prikrivanju, oblastnem (nedialiktičnem) zatiranju iznosa bistvene epohalne spornosti ali dialektike komunizma in s samim tem že tudi v oblastnem tlačenju in zatrtju svobode, tj., v nedialektičnem zgolj uničenju državljanske svobode. Tak »komunizem« je regresija na preddržavljanske razmere. V tem je nemoč dosedanjega ob-stoječega »realnega komunizma«, ne glede na moč njegovega orožja. Treba je namreč načelno razlikovati med resnično notranjo močjo komunizma in njemu odtujeno vnanjo brutalno silo in nasilnostjo.

Da se mora človek sam pre-obraziti ali iz-obraziti za komunizem in se s to preobrazbo obenem dogodi preobrazba vsega drugega bogastva, je povedal že Marx. Za nas danes je najbolj pomembno uvideti *bitno* smer te preobrazbe človeka, kakor se je v svoji epohalnosti pokazala Marxu. Videti to je nadvse pomembno zato, da bi ob tem lahko začrtali odgovor na vprašanje, ki sem ga zastavil na začetku. Namreč vprašanje:

1. kaj je komunizem v *izvirnem* smislu, torej pri Marxu,

2. kako naj komunizem in marksizem mislimo *danes* in *v prihodnje.* Ta »razlika« se pokaže prav glede na človeka. Zato moram

navesti naslednjo nadvse tehtno misel iz Marxovih *Grundrisse,* ki spet zelo določno osvetljuje prej navedene tri stavke iz Ideologije:

»Faktično pa, če se odvrže bornirana državljanska oblika, kaj je bogastvo drugega kot v univerzalni menjavi proizvedena univerzalnost potreb, zmožnosti, užitkov, proizvajalnih sil itn. individuov? Polni razvoj človeškega gospostva nad prirodnimi silami, tako silami tako imenovane narave kot tudi njegove lastne narave? Absolutna izdelanost (Herausarbeiten, izoblikovanje) človeških ustvarjalnih zmožnosti, brez vsake druge predpostavke razen predhodnega historičnega razvoja, ki to totaliteto razvoja, tj., razvoja vseh človeških moči kot takih, ne merjeno ob kakem *vnaprej danem* merilu, naredi za samosmoter?, kjer se človek ne reproducira v kaki določenosti, temveč proizvaja svojo totaliteto? Ne skuša postati kaj postalega (etwas Gewordnes), temveč je v absolutnem gibanju svojega postajanja?«[3]

S tem je spet izrečeno bistvo komunizma kot enotnosti »absolutnega gibanja svojega postajanja« na podlagi ali na »predpostavki« že dotlej zgodovinsko postalega ali ob-stoječega, tj., predhodnega historičnega razvoja«. Obenem navedena misel nakazuje mejo ločnico med komunističnim in pred-komunističnim ali nekomunističnim človekom, pri čemer je izrecno naznačeno polno bogastvo bistva komunističnega človeka. Vendar ne kot kaj *postalega,* ne v kaki določenosti, temveč kot absolutno, tj., od ničesar vnanjega odvisno gibanje svojega postajanja. In kaj je to nikoli ob-stoječe, zmeraj postajajoče bistvo človeka? To so po navedku univerzalne potrebe, univerzalne ustvarjalne zmožnosti ali moči, univerzalne proizvajalne sile, polno gospodarstvo nad vsem prirodnim in nad samim seboj, kar pomeni tudi nad družbo in zgodovino. Če povzamemo vse to v eno samo tehtno besedo epohalno enkratnega smisla, je bistvo komunističnega človeka *proizvajalna* MOČ. Ta epohalno enkratna živa moč se izkazuje v vsem neskončno mnogoterem razvitem *bogastvu,* ki ga omenja Marx v prejšnjem navedku, in se nenehno razvija in raste. To ni bogastvo le v predmetih ali sploh čemer koli že vzpostavljanem ob-stoječem, temveč je v prvi vrsti bogastvo v *močeh,* v ustvarjalnih zmožnostih ali sposobnostih. Vse to je treba imeti v mislih, kadar se govori o tej človeški bistvenosti *moči* v Marxovem pa tudi v novoveškem in modernem filozofskem smislu. Če je komunizem nekaj človeško bistvenega, potem biva kot dejanska *vladajoča moč* le v človeku, katerega epohalno človeško bistvo je *proizvodna moč* v naznačenem širokem epohalnem smislu. Tega dvojega nikakor ne moremo misliti ločeno, kakor da bi bil komunizem nekaj človeku vnanjega, človek pa po svojem bistvu brez zveze s komunizmom. Zato je trditev o bistvu človeka kot proizvajalni *moči* strogo soodvisna s komunizmom kot vladajočo *močjo* v naznačenem epohalnem smislu. Zato je tudi komunizmu lastna svoboda, o kateri sem govoril prej, *zakon TE moči;* in kot taka je možnost človeka *tega* bistva, namreč proizvajalne moči v *tem* epohalnem smislu. V smeri ohranjanja in razvijanja *te moči* kot svojega polnega človeškega bistva se zmeraj znova in skozi svoje objektivacije v ob-stoječem preobraža človek *izvirno* marksističnega epohalnega smisla komunizma; ta moč je tisto *zmerajšnje* in v svoji rasti zmeraj *isto* v njem skozi vse objektivacije v obstoječem, po katerem se določajo zgodovinske epohe. To isto ali ta moč se izkazuje v tistem univerzalnem odnosu, ki ga Marx v prejšnjem navedku imenuje polno gospodarstvo nad vsem prirodnim in tudi nad samim seboj in s tem nad družbo in zgodovino. Tako

[3] Glej: Grundrisse . . ., str. 387, vrsta 25—38.

izkazovanje te bistvene moči je *odnos* gospostva in gospodarstva nad vsem dejanskim. Ta odnos gospodovanja in gospodarstva imenujem *bistveni imperializem človeka moderne epohe svetovne zgodovine.*[4] Ta bistveni imperializem kot tak odnos moči je epohalnomoderna resnica. To se ujema z resnico kot učinkovitostjo moči, kakor jo je epohalno napovedal Marx v svoji drugi tezi o Feuerbachu in drugod. Komunizem v svojem epohalno izvirnem smislu spada v *to epoho* in izpolnjuje njeno usodno, nepoljubno poslanstvo, za izpolnjevanje katerega je bil človek te epohe bitno o-svojen. Jasno je, da mislim, tu na komunizem v polnem smislu, tj., v obeh njegovih dialektično soodvisnih momentih.

Naznačeno polno univerzalno bistvo modernega človeka, namreč moč v opisanem epohalnem bistvenem smislu, prvič določno razvitem pri Marxu, nosi tisto človeškost, na kateri ustvarja in ki jo ustvarja izvirni komunizem. *To* je razvitejša, polnejša, svobodnejša in nenehni rasti odprta univerzalna *človeškost* modernega človeka v svojem prej naznačenem epohalnem smislu. V izvirnem komunizmu gre za prav to epohalno enkratno univerzalno človeškost. Komunizmu lastnega človeka zato ne moremo misliti v kaki nedoločni približnosti in vsakdanji samoumevnosti, niti v kaki samovoljno v zgodovini evropskega filozofskega mišljenja napaberkovani zbirki vseh mogočih površečnih določil in potez, temveč prav v tem določenem epohalnem smislu, ki je bistvo komunističnega humanizma. Tu ne gre niti za nekdanjega etničnega niti narodno-državljanskega ali kakor koli drugače zgodovinsko omejenega človeka. V praksi ob-stoječega »realnega komunizma«, se ta etnični ali narodno-državljanski človek sicer odmejuje teh svojih mej, vendar se mu obenem »pusti biti« samo univerzalni delavec ali delovni človek. Tak ustreza le dosedanjemu ali obstoječemu »realnemu komunizmu«, ne pa polnemu bistvu komunizma kot vladajoče moči.

Vendar je za nas danes in v prihodnje prvo vprašanje tole: je današnji *faktični* človek po svojem bistvu in v svetovnosti svojega bivanja danes res brez zadržka navdihnjena proizvajalna moč? V drugih spisih sem poskusil pokazati, da je človek danes *diafora* svojega dosedanjega bistva in sebe kot faktičnega bitja v faktični svetovnosti svojega bivanja in prebivanja. Človek torej biva ali prestaja neko distanco ali diaforo do sebe kot proizvajalne moči in njenega izkazovanja v bistvenem imperializmu. Tega tule ne gre podrobneje izvajati. Glede komunizma in marksizma pa nas ta epohalni sodobni dogodek diafore človeka postavlja pred zahtevo, da poskusimo komunizem v prihodnje dojeti temeljiteje, tj., iz nekega njemu doslej izmaknjenega temelja, namreč iz *epohe biti.* Prvo tu je, da uvidimo *epohalnost* samega bistva komunističnega človeka *klasičnega* ali *izvirnega* komunizma. Da uvidimo epohalnost človeka kot proizvajalne moči. Za vodilo si jemljemo pri tem centralno Marxovo misel komunizma. Po tej misli se komunizem kaže kot — in tudi je — gibanje odpravljanja obstoječega, ki je za to gibanje pogoj. To misel sedaj zares temeljito upoštevamo tako, da tudi sámo njeno *mišljeno* vzamemo kot ob-stoječe, celo kot tisto epohalno najbolj obstoječe vsega obstoječega, namreč tisto *zmerajšnje.* Mi jemljemo *danes* to postavko zmerajšnjega odpravljanja obstoječega zares temeljito tudi in najprej glede nas samih, tj., nas vtem, ko mislimo in delujemo. To za nas pomeni: tudi same osnovne postavke klasičnega komunizma se nam kažejo kot ob-stoječe. In kot vsega drugega obstoječega se moramo *bitno* sprostiti tudi teh postavk samih, tega *mišljenega* samega in njemu pripadnega epohalnega *načina* mišljenja. Taka bitna sprostitev nikakor ne pomeni, da te postavke zgolj zavržemo ali »ovržemo«, temveč pomeni najprej: odpreti z njimi v sebi lastno diaforo in bivati kot taka diafora. Tudi tista »stvar« torej, ki jo kot prvo in poglavitno misli Marx s svojo mislijo komunizma, se nam danes kaže kot način ob-stoječega. Sama univerzalna proizvajalna moč, ki obvladuje proizvodnjo (in z njo resnico, postavljeno samo še kot učinkovitost moči) se nam v vsem svojem zmerajšnjem gibanju vendarle kaže kot to najbolj obstojno vsega obstoječega. Proizvajalna moč, katere osnovni časovni ustroj je *zmerajšnjost,* je prav po tem to najbolj obstojno obstoječega. V stalni meni postajanja in »nestajanja« vsega in vsakega ob-stoječega je ta moč edino obstojna, je to zmerajšnje. Ne gre pa sedaj za to, da to proizvajalno moč kar odpravimo, temveč da si ohranimo nasproti nji svojo *bitno* človeško prostost, ki nakazuje neko *svobodo* v epohalno pri-hodnem, novem smislu. Nakazuje jo prav dogodek diafore s proizvodno močjo. Na tej epohalni ločnici se nam Marxova misel o delu kot večnem pogoju za človeka kaže sama kot epohalna postavka in njena večnost je zgolj epohalna večnost.

Iz naznačenih vpogledov se nam postavlja vprašanje o komunizmu docela na nov način. Je komunizem v svojem pri-hodnem smislu, kot pri-hodna človeška skupnost, res brezpogojno vezan na univerzalno proizvajalno moč in na človeka te proizvajalne moči? Se med klasičnim komunizmom in pri-hodnim komunizmom potemtakem nakazuje neka epohalna ločnica prav glede na »bistvo« človeka? Je komunizem res samo brezmejno stopnjevanje bistvenega imperializma? Je to pri-hodno tedaj sploh še mogoče imenovati komunizem? Gre morda za spremembo njegove identitete?

Odgovarjanje na ta vprašanja ostaja odprta naloga. Jasno pa je že sedaj, da nas dogodek omenjene diafore rešuje brezpogojne (in zaslepljene, fanatične) vezanosti na klasično ali izvirno dosedanje bistvo komunizma. Ta dogodek ali zgodba te diafore nas po eni strani sprošča nasproti komunizmu (popušča krčevitosti), na drugi strani pa nas sprošča za odprtost epohalno pri-hodnemu. *Z dogodkom diafore smo na eni strani v iznosu spornosti ali dialektike, tj., v iznosu polnega dialektičnega bistva komunizma kot vladajoče moči, na drugi strani pa smo v odprtosti pri-hoda epohe kot pri-hodnosti.* Šele s tem smo morda zares epohalno zunaj ob-stoječega in pred njim na neki še nezaslišan način.

Pričujoči premislek o komunizmu in marksizmu spada v niz mojih programskih skic za začetek Nove revije. Mislim, da ne bi bilo slabo, če bi imela Nova revija jasno in razločno zarisano podobo v prej naznačenem iznosu bistvene spornosti ali dialektike komunizma pri nas. Trdim, da je v uvajanju in ohranjanju tega iznosa in s samim tem tudi svobode njena s te strani prihajajoča bistvena poklicanost. Mislim, da je — s *te strani gledano* — prva poklicanost celotne naše kulture, kolikor noče biti zgolj poseben sektor ob-stoječega, da vpeljuje, ohranja in zdrži iznos bistvene spornosti ali dialektike komunizma. Da se drži kot jedro in konica zunaj-institucionalnega, vse institucionalizirano, ustanovljeno, postalo, učvrščeno, birokratizirano itn. presegajočega pola pri javni polarizaciji dialektične enotnosti komunizma v iznosu njegove bistvene spornosti. Nova revija bi morala biti zbrana v iznosu te spornosti in naj bi mu pripravljala pot in prostor. Proti uničevalnemu videzu razrednega boja, ki skuša uničiti nasprotnika in dokončno zmagati in ki prav s tem ne dopušča, da bi se razvila bistvena lastna spornost komunizma, proti tistim, ki slepo trobijo ta boj in vse druge marksistično-

[4] O tem sem pisal v knjigi: *»Lenjinova »filozofija« ili o imperializmu«,* Izdavački centar »Revija«, Osijek 1980.

leninistične dogmatizme, bi morala Nova revija izrecno rezkrinkavati to početje kot reakcionarno za današnji komunizem. Pokazati bi morala, da je to početje in tako vedenje pri nas naravnost naperjeno proti svobodi kot elementu polnega bistva komunizma. Kazati bi morala komunizem brez svobode iznosa njegove spornosti ali dialektike kot njegovo nemoč.

Vendar, kako naj bi kultura in v nji posebej Nova revija to počela? Mar tako, da bi pesniki in pisatelji opevali in opisovali ta iznos, filozofi pa bi o iznosu nenehno le filozofirali? Nikakor ne. Trdim namreč, da vsaka pristna poezija in vsaka pristna umetnost in vsaka pristna filozofska misel danes segajo čez obstoječe in vzdržujejo s tem intelektualno jedro in konico neodvisnega, zunajinstitucionalnega pola komunizma, že s samim tem, *da so.* V čem je ta pristnost? Na to vprašanje je seveda mogoče različno odgovarjati. Sam sem se *glede na obravnavano temo* sedaj odločil za *krog* in pravim: pristnost poezije, umetnosti in mišljenja je prav v tem, da sta njihov izvir in smisel zunaj ob-stoječega. Zavedanje tega in širjenje tega zavedanja in njemu primernega ravnanja je naloga, ki naj bi jo izpolnjevala tudi Nova revija, če naj ima v iznosu bistvene spornosti ali dialektike komunizma svojo jasno izrisano podobo. Če JE v tem iznosu, tedaj je popolnoma nepomembno, ali se oklicuje za »marksistično« ali ne. Samo ime ne pomeni nič. Tisto, kar zares zavezuje, niso niti kaka načela katerega koli marksizma niti še kake marksistične ali drugačne teorije, temveč samo iznos polnega bistva komunizma, iznos njegove bistvene spornosti ali dialektike in temu iznosu lastna *svoboda.* Svoboda še vedno navdihuje človeka. Vendar ne več brezpogojno. Dogaja se diafora. Ta diafora ni morda le káko drugo ime za prej prikazano bistveno dialektiko komunizma. Ni rečena o obstoječem in le-tega presegajočem ter z njim soodvisnem gibanju. Diafora zadeva oba soodvisna momenta izvirnega komunizma in se ne dogaja med ob-stoječim in gibanjem, ki dialektično pripada obstoječemu. Več o tem pa bo mogoče povedati v nadaljevanju.

Taras Kermauner Družba in nomadstvo

Vprašanje (današnje) slovenske kulture III

1. Da bi postal jasnejši model, ki mi služi za izhodišče razpravljanja, bom razlikoval družbo v ožjem in širšem pomenu, kulturo v ožjem in širšem pomenu.

2. Širša (pristna) družba je ime za državno — institucionalizirano — obliko obstoja, v kateri se ljudje povezujejo med sabo, ali, točneje, so od zgoraj navzdol povezani, temeljijo na diferencirani organizaciji in razvijajo organiziranost menjave, ali, točneje, so zajeti v razmerja, ki jih narekujejo menjave. Takšna družba je značilna tako za pradržavo kot za nacionalno državo XIX. stoletja. V to zadnjo še sodi današnja slovenska družba — čeprav je danes osnovna naloga slovenstva preseči tip nacionalne, to je, kulturne poenotene, na poudarjanju etničnega in jezikovnega temelječe države, in razviti takšno slovensko družbo, ki bo tako socialno in strokovno diferencirana kot duhovno kultivirana, ki bo znala zoper lumpenproletarsko porabništvo in suženjsko produciranje problematizirati takšne reificirane medosebne odnose, jih napolniti z religioznimi, spiritualnimi, presežnimi vsebinami, se torej ukvarjati predvsem s kvaliteto teh odnosov, ne pa s skrbjo za reproduciranje nacionalne enotnosti in državne koristi.

Družba (v ožjem pomenu besede) je izraz, ki ga uporablja globalna — vladajoča — politika, ko sama sebe tako imenuje in razume. Čeprav je globalna politika le dejavnost vladajočih sil v družbi, vladajočega razreda oz. njegovih predstavnikov, vladajočih plasti in ustanov in se kot taka razlikuje od drugih politik, od politik drugih slojev in posameznikov, ki se morejo uveljaviti manj ali pa se sploh ne morejo, in čeprav je zunaj te ožje, a oblastniške družbe še vse polno odsekov družbe oz. večji del družbe, se vladajoča politična dejavnost razglaša za družbo kot tako, ker ima drugo družbo le za svoje sredstvo, predmet, dopolnilo, kolikor ji niso ti predeli — ideološko — celo zoperdružbeni; ker vidi v sebi kot v — despotskem — središču bistvo družbe, njeno porajanje, njen smisel, vir organizacije, integrativno silo; ker je njena dejavnost po naravi in cilju totalitarna, saj vse, kar je različno, povzema, zatira, zapira in podreja (pa naj gre za razsvetljeni absolutizem, angleško demokracijo ali italijanski fašizem); ker pluralnost omejuje in zaničuje kot osnovni dezintegrativni, to je najbolj sovražni — hudičevski — element.

Sam mislim, da predstavnik družbe, ki si to (širšo) družbo podredi (od egipčanske ali sumerske birokracije pa do danes), nima pravice nastopati kot (širša) družba, saj je le njen organizator in proti stvari sami uzurpator, kajti družba ni le državno policijska enotnost, ampak je na svojih robovih tudi dezintegrirana množica individualnosti, naključij, kaosa, mikrotokov in prehajanja v nomadskost. Samoupravljanje je recimo eden od poskusov, kako birokracijo omejiti oz. jo odpraviti; kako dno družbe napraviti za matrico organizacije; kako institucionalizirati družbo brez vodilnih razredov in državnega centra; kako socializirati inovativnost mikrotokov in posameznikov, ki težijo v nomadskost; kako doseči novo sintezo nomadskega in družbenega ob radikalni omejitvi državnega; zato je državna birokracija, simbolizirana v politični policiji, smrtni sovražnik samoupravljanja in ga blokira —